

Azoknak ajánlom, akik kegyes
előcsányainkhoz, kigiginy Erdelyhez
nagy bajában is mindig hűséges
voltak

1700. évi

1700. 2. 2. X

*Egy kisebbség
kisebbségei*

Tartalom

EGY KISEBBSÉG KISEBBSÉGEI

- Tófalvi Zoltán: *Egyetlen sors tükrében* 15
Lászlóffy Aladár: *Futamok a génmúzeumba
tévedt örmény egerről* 34
Beke György: *Székely cigányok* 41
Sylvester Lajos: *Az Őrkő alatt és környékén* 73
Fodor Sándor: *Szönyeg alól elősepert gond* 88
Lászlóffy Aladár: *A roma-Szindhád költője* 101
Beke György: *Káhán Géza barátja* 107
Szilágyi Júlia: *Magyarul zsidóként Romániában* 124
Sütő András: *Kovács Györgyről,
akinek szerzője lehettem* 136
Beke György: *Székely alulnézetből* 144
Anyai imádság egy katonáért 151
Uhl Botond 153
Bodó Barna: *Félúton, önmagunk felé* 169

EGY TÖBBSÉG KISEBBSÉGE

- Ferenczes István: *Iamandi Adam holdog élete* 197
Gagy József: *A Jonika-jelenség* 213

A kötet szerzői 227
A könyvet megjelentetik 233

Félúton, önmagunk felé

Olykor évek múltán lepődik meg az ember, hogy valahol, valamikor, egy bizonyos helyzetben a meglepődés elmaradt. A kisebbségi sorban élő gimnazista – mennyi ideg és méreg árán, most nem tartozik ide – megkapja az országkaput nyitó vízumot, végre elmehet a sokat emlegetett magyar földre, szétnézhet édesanyja szülővárosában, találkozhat emberekkel és emlékekkel. Történetek alakjaival és helyszíneivel. Tizenöt éves, a nagy odafigyelések és folyamatos eszmélések ideje ez, ilyenkor keresi – mondják – az ifjú az azonosító, a személyes életpályát meghatározó és behatároló jegyeket, élményeket, eszméket.

Az alföldi kisváros, Békés – akkor még nagyközség – teljesen más, mint a hegyek közötti szülőváros, az Alföld másként – lehet – varázslatos, mint a székely táj. Az élmények zuhataga folyamatos. Utcák, helyzetek, emberek – minden más, bár itt is, ott is mindenki magyarul szól.

Temető, nagyszülők sírja: Szász Ferencet és nejét, Kirner Esztert egyetlen tragikus hét különbséggel akkor hozták ide végső nyugalomra, amikor még a legény és testvérei a világon sem voltak. Amikor a mai elváltató határ sem létezett... Édesanya tesz-vesz a sír körül, a legény téblábol. Tekintete néha a sírkőre fordul; az emlékek között máig élő egyetlen akkori észrevétel a nagypapa és nagymama közötti jelentős korkülönbségre vonatkozik. Ott és akkor az eszmélkedő ifjú nem ébred rá, hogy a Kirner névnek más a hangzása, hogy ez német(es) név. Még nem méri fel, hogy amit a történelem sorsként neki és társainak kínál, az etnikai önazonosság, a maga felemelő kényszereivel és kínzó látszatszabadságaival, azt ősei közül

néhányan egykoron, más politikai kontextusban, más imperatívuszok hatása alatt már megtapasztalták, és személyes döntéseiket is meghozták.

Az európai biztonságot és együttműködést szolgáló értekezlet 1990-ben Koppenhágában úttörő módon, de nem alaptalanul, beemeli az európai jövő lényegi kérdései közé a kisebbségi kérdést. Ezzel a helsinki folyamat első fontos állomásához, egy új és általános tételhez jutott el, ami azáltal vált lehetővé, hogy a totalitarista rendszerek dominánszerű bukásával a világháborús hékecsinálás egész gubanca a közfigyelem előterébe került. A hékek csödjé: a háború térségi győztesei elvesztették a hékét, ami kötelezően vezet vissza az alapul választott elvekig, a wilsoni szempontokig, a nagyhatalmi érdekekig, a térségi büntetés-jutalmazás – eredményeiben hibás – gyakorlatáig.

1990 óta tanácskozás tanácskozást követ a kérdéskörrel kapcsolatosan. Szakmai együttgondolkodásra hívják a tudományok művelőit, elemzések születnek a politika különböző műhelyeiben, a nagypolitika legjelentősebb fórumai nemzetközi, ajánlásértékű dokumentumokban próbálják kezelni a kérdéseket. Megjelennek az első kisebbségjogi kodifikációk is. Mert hát közös biztonságunkról volna szó, amelynek komoly tényezőjévé váltak a kisebbségek, mivel – az olykor szemérmesen elhallgatott szempont értelmében – pusztán létükkel veszélyeztetik a térségi stabilitást.

És lett a kisebbségi közösség, ami soha nem volt – veszélyforrás. Nem őt veszélyeztetik, dehogyan – ő maga a veszély.

Le kell venni a csizmát az asztalról.

Alig nyúlnak érte.

Ez idáig igen kevesen kíséreltek meg utánanézni annak, mi történt a térségben nemcsak a többség-kisebbség vonatkozásában, de a különböző kisebbségi közösségek egymás közötti kapcsolataiban is. Milyen folyamatok erősödtek fel, illetve alakultak ki a nagy béke határhúzóhatásai nyomán? Konkrétan: kihatottak-e ezek és miként a térségi kisebbségek közötti kapcsolatokra?

Számunkra a kérdés, itt és most, magyar–német vonatkozásban volna vizsgálandó mindenekelőtt.

Német kollégával találkozunk. Megszokásból kérdem, merre járt.

– Magyarországon, tanácskozáson – így a helyi vezér, a politikai szerepet is vállaló tollforgató. – Mit csináltak az ottani németekkel, hogy elfeledték anyanyelvüket?

Tréfa volna, avagy mi lehet ez a kérdés? Csaknem két évtizede ismerjük egymást, ilyen ugratásokra ez időig nem került sor.

– Te viccelsz vagy éppen unatkozol?

– Ne gondold. Vedd tudomásul: ti mindig másokból éltek. Milyen magyar főváros az, amelynek a budai oldala német volt, a pesti meg zsidó?

Ez így már nem vicc. És ez nem lehet véletlen. Itt neheztelés van meg értetlenség. Valami nincs a helyén. Még próbálkozom.

– Bajod volt valakivel átutazóban a szomszédban? Udvariatlanság, esetleg értetlenség? Megbántottak? Tudsz magyarul, miért nem tisztáztad?

– Úgy látszik, veled kell tisztáznom egyet-mást. Tudnod kellene, hogy a kiegyezés utáni magyar politika mennyire németellenes volt, milyen beolvasztási technikákat vetettek be. A kisebbségek beolvasztása mindmáig folytatódik.

Politikai refrén.

Ő is ezt mondja, akinek az anyja magyar. Nagy fájdalom és mélységes félreértés társul itt. Éppen azt a szöveget adja vissza, amelyet többnyire kisebbségüket el-elfeledő (anya)országok politikusai mondogatnak. A bánási sváb vezetők a kommunizmus idején ejtettek el olykor hasonló megjegyzéseket. Kiszolgáltatottságunk rovására írtam ezeket, amolyan stréber megnyilatkozásokként. De lám, ma is előjön: felidézük, orrunk alá dörgölik a magyarosítást, amikor csak alkalom adódik rá.

Azt hittem, a totalitarizmushól szabadulóban a helyükre kerülnek a dolgok, tisztázódnak.

De nem, még nem, még mindig nem.

– Miért hallgatsz? Ugye erre nincs szavad? – figyelmeztet, hogy ne a saját gondolataimmal foglalkozzam.

Mit is szólnak? Magyaroként a magyarországi egykori magyarosítási politikáról...

– Ugyan biza kivel azonosíthatja magát az emberfia és kivel nem? Te azonosítani tudtad magad, el egészen a számonkérhetőségig, például Honeckerék politikájával? Ő is német volt, nem?... Minden német mindig mindenben egyetért?

Lapos szöveg, de jobb nem jut eszembe.

Mosolyog és hallgat. Annyit mondhatna: jó, vedd úgy, hogy semmit nem szóltam.

A temesvári szellemről szólni illik. Mint ami hozzájárult ahhoz, hogy az 1989-es egyszemélyes, majd egy kis templom híveit átfogó szembefeszülés diktatúraellenes mozgalommá, népi lázadássá válhasson.

Nehéz és nem veszélytelen vállalkozás elemezni, mi volt az oka és előfeltétele annak, hogy a románok jelentős része is odaállt a magyar református lelkész és gyülekezete mellé. Az ismert tények magyarázatát eddig szinte kizárólagosan az etnikai tolerancia lemezével tudták le.

Én csíjában hánnék a temesvári szellem e kategóriájával.

Mert hát tolerancia a megtűrtség is, bizonyos tolerancia. És Temesvárt a maroknyi református gyülekezet se nem zavart senkit, sem nem ébresztett félelmet, mint egyik-másik erdélyi városunk templomukért kőkeményen kiálló reformátusai. A nem is egészen tízszázaléknyi magyarság általában nem jelenthet gondot. Temesvárt pedig különösen nem, ahol mindig fontos volt – talán túlságosan is fontos – a gazdasági holdogulás, a pénz, a vagyon. Pragmatikus világ ez, jó darab ideje nehéz volt és nem is nagyon volt miért egymás ellen heccelni a különböző nyelveken beszélőket.

A jó értelemben vett tolerancia: elfogadás. Ezt kellene jelentenie a temesvári szellemnek. Ennek jeleit azonban nemigen látom. Idéznék egy egyházi példát. 1996-ban Szent Gellérte emlékeznek a magyarok, nem csupán a katolikusok. És emlé-

kezik az egyházalapítóra minden hánsági katolikus, hiszen Temesvár mai püspöke az egykori csanádi katolikus püspök utódjának számít. A megemlékezés szakmai és közéleti előkészítésébe he is vonták az összes illetékes intézmények képviselőit, csak annyi felejtődött el, hogy például magyar történezt is felkérhetnének – a román mellett – tanácsadásra.

Egy resicai szerző, Gheorghe Jurma, megírta kis könyvét *Descoperirea Banatului* (A Bánság felfedezése) címmel. 1994-ben jelent meg, olyan időben, amikor szívesen hivatkozunk az itteni nagy etnikai toleranciára. A 135 oldalas munka viszont egyszerűen elfelejtkezik a magyarokról – közigazgatási, kulturális, gazdasági szemponthól egyaránt. Egyszerűen kifejejt a történelemből egy teljes népcsoportot, múltjával és jelenével, hajaival és értékeivel együtt.

Akkor már inkább kössön belénk.

„A XIX. század elejére a nemzetiség egy nagyobhrészt ösztönös közösségérzeshől humanisztikus eszménnyé növekedett... A kultúrnemzet értékrendszerének tudatosítása sehol sem jelenti csupán a már meglévő állapot szentesítését... A magyarság jó részét is meg kell nyerni az eszmének. Ezért jellemzi a magyar fejlődést a fokozott tudatosság, szándékosság, nemegyszer erőltetés. •Mi a magyar?• kérdezi a felébredt és megzavart nép, s a kor kétféleképpen felel. Változtasd meg életed, szüless újra, légy méltó jobhik önmagadhoz, nagy múltadhoz, roppant feladataidhoz, mondja a kisebb réteg. Változtasd meg nyelvedet, öltözz újra, légy részese a nemzeti önérzetnek s holdogulásnak, mondja a népesebb tömeg.

A két felfogás közti roppant ellentét talán nem vezetne a nemzeti öntudat végzetes szakadására, ha mindvégig megmaradhatna a szellemi élet területein. A feszültség természetesen annál jobban nő, mentől inkább azonosíttatik a nyelvében élő nemzet a nemzetiségében élő állammal, s tragikus végű kirobbanáshoz vezet akkor, mikor a magyarság a nemzetállam eszmevilágának ígézetében hozzálát ahhoz, hogy a soknyelvű rendi állam helyén megszervezze az egynyelvű nemzetállamot. Rendi konzervativizmus és népharát reformizmus: mind-

kettő az egységes, egész Magyarország álmát hordozza szívében... A küzdelem a magyar élet egész arculatát megváltoztatja. Az új helyzet legsúlyosabb problémáit nem lehet észre nem venni: a közjogi, nemzetiségi, társadalmi és gazdasági nehézségek mind nyugtalanítóbban jelentkeznek a köztudatban. A reform erejébe vetett hit azonban egyelőre elfátyolozza a gondokat. Az aggodalmaskodók hallgassanak..." (Keresztury Dezső: *A magyar önismeret útja*)

– Nálunk a családban mindig két nyelv volt használatos. Az iskola nyelve a német volt. Magam is németül érettségiztem, ami meghatározó abban a tekintetben, hogy számomra a kultúra nyelve inkább a német, németül nagyobb a fogékonyságom. A családi nyelv viszont a magyar volt. A kettősség érthető, hisz apai ágon a domináns német mellett magyar is van a családban, anyai ágon a domináns magyar mellett német és horvát. Családunk nem lett dominánsan ilyen vagy amolyan, hanem kétnyelvűvé vált – a horvát kikopott. S hogy a magyar megmaradt családi nyelvnek, abban alighanem közrejátszott az is, hogy – miként a családi emlékezet számomra közvetítette – a jobb családokban városon illett tudni magyarul. Miért volt ez így, ezen sokat nem gondolkoztam... Talán mert a közigazgatás nyelve nagyszüleim idején a magyar volt, és egy úr nem engedhette meg magának, hogy a hivatalosságokkal ne tudjon közvetlenül s szellemileg is egyenlő félként fellépni.

Sepsiszentgyörgy, ötvenes-hatvanas évek. A Károli Gáspár, azóta Őoimului utcában nem volt kérdés, ki kicsoda. Egyetlen nyelv volt használatos családban és hivatalban, égen és földön. Tudta az utca népe: Lavi, vagyis a Briota család Liviu nevű fia előtt vigyázni kell arra, mit mondanak a románokról. Senkinek ne szaladjon ki a száján olyan mondóka, példahecséd, amelyben az alsóbb-, illetve felsőbbrendűség kizárólag egyetlen viszonylatban jelentkezik: a magyar van felül. Lavi jó haver, rendes pajtás, nem számított, hogy náluk a családon belül román a szó. Muresán Mikiéknél már magyarra váltottak, bizony meglepetést okozott a tapasztalás, hogy kolozsvá-

ri rokonai románul beszélnek a családban – hár olykor magyarul is. Az, hogy Nyáguj Sanyinak, Opra Kálminak, Váncsa Bercinek a családnéve olvasható volna Neagu, Oprea, Vancea változatban is, a gyermektársadalmat nem foglalkoztatta.

Névelemzés.

Az egyén (ön)vizsgálata és politikai diverzió. Azonosító pálya és kisajátító politika. A „ki vagyok” programja és a mássággal szembeni intolerancia. A módszer önmagában nem rossz és nem jó. A módszer kisajátítható.

Sepsiszentgyörgy akkor a Magyar Autonóm Tartomány egyik rajonszékhelye volt. Kisváros, családias. A románul tudást nem a mindennapi lét helyzetei, hanem a ködbe vesző nagypolitika erői követelték meg. A román nyelv megtanulásának elmulasztása többnyire nem valakivel szembeni válasz volt, hanem politikai töltetű reakció. Védekezés. Néma és keserű elutasítása annak, hogy valakik úgy kívánnak országnyi tájat bekebelezni, hogy éppen e táj szellemét, történelmét, kulturális-civilizációs másságát akarják megszüntetni. A székeltyt nem nyugtatja meg, hogy a román főváros szellemi piacain az erdélyi román is elutasításban részesül. A bekebelezés, a kisajátítás ellenkezést szül. A tiltakozónak pedig nincsenek eszközei. Közvetve a kultúráját, történelmét támadó agresszív *magatartást*, közvetlenül az ezt hordozó és számára megjelentető *nyelvet* utasítja vissza. Kisebbségi mivoltát átmenetinek tekinti, nem fogadja el. Magyarságának vállalása természetes: a megesett igazságtalanságot a történelemnek ki kell igazítania.

Ha dr. Otto Greffner azt írja le, hogy „a hánsági svábok számára a legjobb kibontakozási lehetőségeket a két világháború közötti, 1919–1944-es évek biztosították” (*Das Banat und die Banater Schwaben*, Weil am Rhein, 1996), akkor abban benne van a kiegyezés utáni „Madjarisierungspolitik” minősítése is. Amit észre kell venni.

Látni kell és értékelni az irodalom nyújtotta példát. Adam Müller-Guttembrunn az egyik legismertebb, meghecsült írója a térség németiségének. Róla nevezték el a pár éve elkészült

temesvári német házat, amely bonni pénzből készült a még itt élők kulturális és szociális igényeinek kielégítésére. Müller-Guttembrunn egykoron nagyon olvasott regényei a magyarellenesség tipikus példái. A török pusztította földre érkező, kultúrát terjesztő szorgalmas sváb paraszt ellentéte az író szerint a garázda, vad magyar, aki jószerivel csak az iváshoz ért.

A magyar–sváb kapcsolatot a részfolyamatok, a tények vonatkozásában a hatalmi – román – adatolástól eltérően ítéli meg a két etnikum. E különbségeknél fontosabb, hogy a kisebbségi sorba jutott etnikumok saját helyzetüket, a sváb–magyar együttélést és a románsághoz fűződő viszonyukat is nagyon különbözően látják. Ritka történelmi-politikai szomorújáték zárójelenetei esnek meg napjainkban: egy etnikai közösség úgy jutott el végnapjaihoz, hogy a felszámolódás végső stációin társadalmi-politikai megnyilvánulásaiiban egy másik, szintén kisebbségi közösséget vádol, s nem azokat a hatalmi – erőszakos – struktúrákat, amelyek a végét okozták.

Ma sincs olyan tudományos (igényű) tanácskozás a svábokkal kapcsolatosan, ahol a múlt századi magyarosítást külön ne említenék (a legutóbbi: Ulm, 1996. szeptember), miközben – ki tudja, mi okból – nem elemzik, sőt többnyire meg sem említik azt a román politikát, amelynek következtében a romániai németiség, mint az ország társadalmilag meghatározó közössége, lényegében felszámolódott. Évszázados térségi civilizációs szerepről kell immár múlt időben szólni. Kérdések sora vár megválaszolásra. Hozzájárult-e a magyar tudomány és/vagy a magyar politika ahhoz, hogy a világháborúk közötti történések mindenki számára elfogadható, egységes értelmezést kapjanak?

– A nevünk szlovák családnév. Őseim fával foglalkoztak, tutajjal jöttek le a Bácskába, Óhecsére. A családi hagyomány szerint akkoriban magyarok és németek uralták a települést. Űkapánk vissza akart-e menni avagy sem, nincs annak megmondhatója, de itt nősült, pontosabban a Bácskában. Nagyapámék, négyen testvérek, gazdasági megfontoláshól jöttek át a Bánságba. Volt, aki tiszta román településre került, mások

vegyes faluba, de olyan is volt a leszármazottak között, akit sorsa magyar telepesek közé vitt. Két kezük munkája után éltek, nagyapámat az első háború utáni földosztás juttatta némi földhöz. De mindig az iparosság érdekelte őket jobban, a földhől malom lett, majd ennek az apámra eső részéből egy Temesvár melletti telepen ház. Egy nagybácsim a hécsi döntés után, amikor erre programot hirdettek, elcserélte a házát egy nagyváradi románra. Bár ne tette volna, mert 1945 után Bukarestben törvényt hoztak arra, hogy mindazok a románok, akiktől házukat a magyarok „elvették”, jelképes összegért visszanyerik ingatlanukat. A nagybácsi partnere is jelentkezett, s bár háza helyébe házat kapott, korábbi házát is visszaigényelte és kapta – semmi pénzért.

Én 1942-ben jutottam oda, hogy szakma után nézzek. Fényképésznek jelentkeztem Dörnerhez, a Gyárvárosha. Felvettek. Öcsémet a következő évben már nem, mert nem volt román, pontosabban: magyar volt. Magyarosan írtuk a nevünket, de a családban anyai ágon németek volnánk. Volt a családban német, aki alig tanult meg magyarul, volt olyan, aki elnémetesedett. Volt, akit németként elvittek a Szovjetbe. De ha őszinte akarok lenni, leginkább internacionalista szellemben nevelkedtünk – a környezet, a politikai helyzet hatására. Számunkra mindig meghatározó volt az érvényesülés, az esély az önmegvalósításra, kötődjön ez hármely nyelvhez. A fiamat is ez hajtotta, amikor elindult Németországba. S bár minden ágon van német a családban, mégis megtörténhet, hogy nem kap állampolgárságot...

Érdemes szembenézni a számok hordozta igazsággal. A német etnikum 1919 óta folyamatos és erőteljes fogyásban van. Csak jelzésszerűen néhány számot. A Trianon utáni Nagy-Románia soknemzetiségű ország volt. Az 1930-as adatok idézhetőek sorrendben elsőként, ugyanis az előző népösszeírások adatait a román statisztikai hivatal, illetve a belügyminisztérium olyan lassan gyűjtötte be és úgy dolgozta fel, hogy azok hiteleseknek nem tekinthetők. 1930-ban Románia 18,05 milliós lakosságának 27 százaléka volt kisebbségi, a magyarok 8,6,

a németek 4,2, a zsidók 3,0, a ruténok-ukránok 3,6, az oroszok 2,5, a bolgárok 2,0, a cigányok 0,6 százalékot tettek ki. A különbség törökökből és tatárokból, délszlávokból, csehekből és szlovákokból, lengyelekből, görögökből adódik. A másfél milliót meghaladó – 1,554 millió – magyarság mellett 760 ezer körüli a németek száma, a zsidóké 520 ezer. Ha Románia mai területére végezzük el a számításokat, 1,553 millió magyart kapunk, a németek száma 650–660 ezer közötti, a zsidóké 420 ezer. Az 1992-es népszámlálás adatai szerint 22,7 millió lakosból 1,62 millió magyar, 119 ezer német és 9 ezer zsidó.

Kelet-európai etnikai anziksz.

Vegyünk a német adatsort. Benne van minden, amit a háborúk alatti és utáni politika etnikai vonatkozásban kitalált. A háború alatt „felszabadítóként” bejövő német elvárja, hogy az itteni német támogassa őt, akkor is, ha szomszédja-ismerőse ellen kell fellépnie. Nehezen gyógyuló sebek, alaphangulat a háború utáni hajtóvadászathoz. A rendcsinálás román mesterei, Moszkvában kitalált receptek szerint, rájuk mérik – hazai jegyekkel keverve – a kollektív hűnősség fejében járó meghurcoltatást. Majd igazán eredeti ötlet a diktátoré: „Endlösung”-ja zseniális. Úgy szabadul meg a nemzetállami diskurzust zavaró etnikai elemektől, hogy az eljárás semmibe sem kerül, ellenkezőleg, pénzt hoz: kivásároltatja a menni kívánó németeket. Meg a zsidókat. Van pénze mindkettőnek elég. Akkor erősödött tragikussá, évszázados civilizációs jelenlétet, értékeket feladóvá a távozók hulláma, amikor a kitelepedés komoly pénzbe került. Akkorra vált általánossá a hangulat: menekülni, hármí áron.

Zrínyi Miklós írja az *Áfiumban*: „Elfussunk? nincs hová, sohun másutt Magyarországot meg nem találjuk, senki a maga országából barátságunkért ki nem mégyen, hogy minket helyheztesen helé...”

Olvassuk-e, mérlegeljük-e Szabó Dezső szavait? „Az a nép, mely nehéz időkben a szenvedés és a gyáva lemondás kényszere közt meri elvállalni a szenvedést: előbb-utóbb felszabadul a lemondás kényszere alól.”

Vörösmarty magyar igazságát – itt élned s halnod kell – meri-e valaki vitatni?

A magyar–német kapcsolatok története a két nemzetén túl fontos egész Közép-Kelet-Európa szempontjából is. A térség két domináns szerepű nemzetének viszonya egymáshoz jelentős mértékben meghatározta a politikai erővonalakat. „Köztes-Európa” nemzetekinek – ahogyan számunkra Németh László nevezte a német és az orosz birodalmak közötti térséget – történelme több vonatkozásban értelmezhetetlen a Habsburg és a magyar térségi politika tényeinek, hatásainak ismerete nélkül.

A nemzetek közötti etnikai határokon a térségben csaknem folyamatos volt az átjárás. Minden nemzetnek vannak asszimiláltjai és asszimilánsai. A jelenség általános, de kevésbé vizsgált, pedig a nemzetképződés megkésettisége miatt a kérdéskör politikai szempontból veszélyessé vált.

Azok az intézmények, amelyek Nyugaton a társadalmi viszonyokat kialakították, Közép- és Kelet-Európában sokkal kevésbé dolgozták át a társadalmat – állapítja meg Bibó István *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című munkájában. Téves nézet is kialakult, miszerint e térség népei nyugat-európai típusú demokratikus fejlődésre alkatilag képtelenek. E beállítást arra volt jó, hogy ennek alapján ki lehessen térni a térség konszolidációjának fáradtságos és kényelmetlen kérdései, illetve feladata elől.

A sajátosan kelet-európai nyelvi nacionalizmus olyan közösségi katasztrófák emlékét hordozza, amelyek a nyelvhez kötődnek, ugyanis az etnikai tényezőkkel alátámasztott politikai lét bizonytalanságát jelenítik meg. A nyelvi nacionalizmus azt is jelentette, hogy a térségben a nemzetek egymás közötti határai folyékonyakká váltak. Évszázadokon át a nemzeti keret olyan dolog volt, amit meg kellett csinálni, helyre kellett állítani, ki kellett harcolni és állandóan féltetni kellett. Csak hogy a demokrácia és a félelem nem fér össze egymással, a félelmet kiváltó nyelvi nacionalizmus antidemokratikus. A demokráciát a nemzet nevében tiporják meg – következtet Bibó,

s 1946-os megállapítása tekintetében térségünkben mintha megállt volna az idő.

A kommunista diktatúra éveiben az etnikumok egymás mellett élésének kérdése mint „véglegesen megoldott” került tiltás alá, hatalom általi kisajátítása pedig a téma egyetlen, az asszimilációt erősítő nyilvánosságát tette csak lehetővé. Ami viszont nem jelentette azt, hogy a közösségi emlékezetből mindent sikerült törölni, hogy nincs olyan vélemény, amely tagadja a hatalomét, sőt szembeszegül vele. Egyik oldalon féltek és félnek azok beolvadásától, akik fölött átléptették a határokat, a másik oldalon rettegnek a revanstól. Kialakul a „félünk, mert félnek, mert félünk” – a térség országait összekötő trianoni komplexus. Minden megnyilatkozásnak éle van, minden megnyilatkozás mögött valami mást tételeznek fel.

„Ekkor hirtelen megszólal bensőmben a dallam – a mi benső lényegünké, amelyben az ige hordozója az anyanyelv, magyarázni sem kell, hogy ez nem a kaszárnnyák, nem az agresszivitás, nem az öldöklés hangja, nem a gyűlöleté, hanem az emberség éneke, maga az emberség, amely emberséget hív, a Békét hívja, a megnyugvásért eseng, jogáért embernek maradhatni: engedjük egymást természet adta bensőnk szerint énekelni, és békesség lesz a földön. Ám ha hűn érdekel, legyen hűn. És jöjjön a megsemmisítés. Ez az ének, az anyanyelv senkit sem akar megsemmisíteni más anyanyelve miatt, nem akar más anyanyelvű éneket elnémítani. E nyelvben élünk, halnunk kell... Igen, ez az, amit esztendőik óta ma először itt Enyeden érzek ismét, s erősebben, mint valaha a menekülő magányban: az anyanyelv varázsa, s e varázslathoz az elveszett, a kettészakított otthon hangja. Az időnek ebben az élményében... a számkivetettséget idézi körülöttem minden – akkor ebben kell meghalni, az anyanyelvben. Miért üldözük hát egymás anyanyelvét?”

Méliusz József a hécsi döntés után indult erdélyi utazására Temesvárról, akkor, amikor itt a magyar gyereket anyanyelve miatt iparostanoncnak sem fogadták be.

Méliusz időolvasata az érző és gondolkodó ember sikolya.

Igaz, tudom: Méliusz nem a német vagy a szerb kultúrából érkezett a magyar kultúrába.

Mennyien lehetnek 1996 végén a romániai németek? Temes megyében a népszámlálás szerint 1992-ben 26 800 német volt. Az 1996-os általános választáson a német szövetségre leadott szavazatok száma alig 4600. A népszámláláskor megszámolt 63 ezer magyar 20 ezer szavazatot adott le a szövetségre; ha az egyharmados arány a németekre is érvényes, talán 15 ezren vannak. Országosan akkor 60 ezren.

Temes megyében 1900-ban 201 ezer, 1910-ben 188 ezer, 1930-ban 182 ezer, 1941-ben 176 ezer, 1956-ban 116 ezer, 1966-ban 110 ezer, 1977-ben 94 ezer németet számoltak meg. A magyarok esetében ugyanezen adatsor: 70 ezer, 96 ezer, 91 ezer, 74 ezer, 84 ezer, 78 ezer és 72 ezer. A fogyás a németek esetében 92 év alatt 185 ezer, egy kisebb megye teljes lakosságát teszi ki. A magyar fogyás – ha az 1910-es maximumot vesszük alapul – 33 ezer. A németiség kilenctizede – országosan ennél is nagyobb hányada – esett a történelem áldozatául, a magyarságnak „csak” egyharmada. Eközben a román elem a megyében a lakosság 41 százalékát jelentő 221 ezerről a 80 százalékos 560 ezerre nőtt.

Számok és százalékok. Ha Wilhelm Winkler felvetése érdekelne, hogy mire képes a kisebbségellenes „harci statisztika”, akkor a fenti adatokkal még hosszan kellene foglalkoznom. De hát most nem a nemzetállami eszme statisztikai délibábjáról és a hozzá kapcsolódó módszerekről van szó, hanem a magyar–német kapcsolatról. A fenti adatsorok alapul szolgálnak ahhoz, hogy ne menjünk el könnyed eleganciával a német népelemet a közép-kelet- és kelet-európai térség országaiban ért hatások mellett. A kollektív hűnösség jegyében folytatott *etnikai tisztogatás* – lemészárlás, kitoloncoltatás – végzetes és azonnali csapást jelentett a népcsoport számára. A *lassú beolvasás* hosszú távon szintén a véget jelenti egy népcsoport számára. És vannak kevert eljárások: lényegük olyan helyzet kialakítása, amikor *menekül az emberfia*, ha hagyják. Az első csoportba tartozik Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlá-

via, ahol pár év alatt régiók évszázados-évezredes arculatát változtatták meg. Magyarország szintén kitelepítéssel kezdte: a félmillió magyarországi németeknek a felét toloncolták ki Németországba, Ausztriába. Aki azonban az első hullámot megúsza, maradhatott. Mégis felszívódott a német népesség, beolvadt. És helyben maradt.

Románia is megbüntette a saját németiségét, de nem kitelepítette, hanem deportálta. Az ötvenes évek közepére viszont feloldotta a kényszerszáborokat. Az indítás itt volt a legtöbb reményre jogosító, mégis évtized múltán kollektív távozás, menekülés lett a vége. De nem ingyen, és nem parancsra. Jóformán fel sem figyelt erre a politikai közvélemény, pedig ami történt, az sem a kor gazdasági-szociális megokoltságú népességmozgásaival, sem pedig az emberi jogok megsértésére válaszoló áttelepülésekkel nem azonosítható. Szabályszerű emberkereskedelem volt, olyanokkal, akikért a reménytelenség végső szakaszában fizetni tudtak, és akiknek volt hova bekéredznedniük.

– Édesapám 1899-ben született. Gazdasági líceumot végzett. Diákcsere keretében tanult Szegeden is, de sohasem tanult meg tökéletesen magyarul. A nagybátyám viszont jól beszélt magyarul; nehéz megérteni, miért tanult meg az egyik, és miért nem a másik. Apám mindig büszke volt igazi német nevére, nem volt hajlandó megválni tőle, pedig a kor divatja szerint neki is javasoltak „rendes” magyar hangzású nevet. Nem kellett, visszautasította. Ennek ellenére megmaradhatott állami szolgálathoz. Volt-e erősebb kényszer? Nem tudom, de ő már azt is sérelmezte, hogy egyáltalán valakinek nem tetszik a német csengésű neve. Német maradt akkor is, amikor annak alapján hurcoltak el valakit a Szovjetbe vagy a Bărgánba, hogy milyen hangzású volt a neve. S bár a román hadseregben harcolt, alig úszta meg a deportálást. Később ismét csak szenvedett a neve miatt, amikor – immár 1945 után – ismét ennek alapján tologatták-lökdösték ide-oda. Bizalmi, főnöki feladatot semmiért rá nem bízta volna.

Sváb honfoglalás. Ők maguk így mondják: Schwabenzug und Landnahme.

Honnan, mikor és hányan jöttek, erről egybehangzóak a források és a leírások. Az első hullám 1719-től 1736-ig tartott – 1716-ban űzték ki Temesvárról a törököt, és 1736–39 között újabb török–osztrák háborúra került sor. A III. Károly uralkodása alatti telepítések során mintegy 20 ezer személy került főleg a Duna mellékére és a Maros mentére. Délen német határőrezredek is felállítottak. Mária Terézia alatt, főleg 1751–1760 között zajlott a legjelentősebb telepítési hullám. Az első hullám hatvan települése mellé mintegy harminc új települést hoztak létre ekkor az érkező 60 ezer személy részére. II. József alatt megy végbe a harmadik nagy telepítési akció: 1780–1790 között a Bánságba 40 ezren jöttek Európa több országából, főleg német anyanyelvűek; a szervezett telepítés sodrását felhasználva pár ezren olyanok is, akik szerencsét próbálni személyes felelősségükre vágtak neki az új életnek.

Százharmincezer ember, a németországi Greffner adatai szerint. Román források 60 ezer főről szólnak (M. Barcan–A. Millitz), a magyar források 70 ezernél valamivel többről (Belér Béla).

Sok ez vagy kevés? Nem önmagában, hanem az akkori helyi lakossághoz viszonyítva. Megváltozott-e ezáltal a táj, a régió jellege? Mi a helyzet demográfiai szempontból, lakatlan vidékre érkeztek-e a telepések, avagy létezett itt jelentős(ebb) helyi lakosság? Mi volt a telepítés fő mozgatóereje? E két kérdésre a különböző etnikumú történészek ma is eltérő válaszokat fogalmaznak meg.

A román történetírás jelentős helyi román lakosság létét kívánja bizonyítani. De egyetlen forrást tud e tekintetben idézni, Francesco Griselinit, aki 1774–1777 között a Bánságban utazván, tudósításokat küldött a *Giornale d'Italia* számára. Griselini 450 ezres lakosságról tud. Eltekintve az etnikai hontástól, már maga ez a szám is vita tárgyát képezi, ugyanis a török időkben, a Bega és a Temes szabályozása előtt rengeteg volt errefelé az állóvíz, a mocsár – a vidék jelentős része gyakor-

latilag lakhatatlan volt. Épp az a rész, ahol ma a lakosság zöme él.

Arad, Temes-Torontál és Krassó-Szörény megyék területén az 1900-as népszámlálás alkalmával összesen 1352 ezer lakost írtak össze. Csaknem száz év múltán, 1992-ben ugyanezen megyék lakossága 1562 ezer. Bő kétszáz ezres a többlet. Érvként alig használható adatok... Ismert ugyanis a demográfusok által kiszámított szaporodási ütem: Erdély, a Bánság és a Partium lakossága 1785 és 1910 között 2,5 millióról 5,2 millióra emelkedett (Semlyén István), vagyis bőven megkétszereződött.

Német történészek más adatokat idéznek, így a Mercy-féle 1717-es összeírást, amelynek során 90 ezer helyi lakost jegyeztek fel. Ezek közül is kevesen rendelkeztek állandó lakhellyel, jobbra vándoroltak egyik helyről a másikra.

A demográfusok válaszára váró kérdés: a 90 ezres avagy a 450 ezres adat az elfogadható(bb)? Melyik áll közelebb a térség népesedési szokásait leíró általános trendek értékeihez? Pontosabban: fél évszázad alatt növekedhetett-e ekkora mértékben a térség lakossága?

Volt-e a Bánságnak hármikor német ajkú abszolút többsége? Ha igen, ez azt jelentené, hogy ha a telepítések elkezdésekor nem laktak itt 90 ezernél többen, 130 ezer német abszolút többséget jelentett volna. Csakhogy abszolút német többségről nem szól a história. Szinte biztos tehát, hogy a Bánságnak 1770 körül nem lehetett 450 ezer fős lakossága.

Griselini adatainak hitelességével kapcsolatosan még egy adalék.

Nem említi, hogy Temesvárt már az 1700-as években magyarok is lakták. Tudjuk ezt viszont Johann N. Preyer monográfiájából. Temesvár 1848-ban megválasztotta tudós polgármestere 1853-as várostörténetében arról tudósít, hogy 1730-ban a jezsuita Hunyady a városban magyarul tartott istentiszteletet, nyilván magyar hívők számára.

Románokról is szól Preyer: rómaiaknak (Romanen) nevezi őket. Egyébként az is jellemző, hogy mennyire önkényesen kezelik olykor még ma is a forrásokat: 1995-ben Preyer mo-

nográfiaját megjelentették Temesvárt német–román nyelvű, reprezentatív kiadásban. Adam Mager és Eleonora Pascu – a fordítók – jegyzeteivel. Nos, amikor Preyer arról ír, hogy Temesvárnak a törökök kivonulásakor természetesen volt állandó *raizisch* lakossága, és hogy számukra saját hírot jelöltek ki Nikola Muncsia személyében, ezt a fordítók lábjegyzetelik. Preyer „raizisch” kifejezéséről kijelentik, hogy a „rascienii” a valamikori szerbek mellett a románokat is jelentette. A pontosabb megfogalmazás ez lehetne: a rác magisztrátus az ortodox egyház mellett működő öngazgatási testület. Mivel pedig a XIX. század közepéig az ortodox románság is a rácok (szerbek) templomaiba járt, ekként valóban a románság is idetartozott. Néhány tucat könyv átböngészése és szakemberek véleménye alapján annyit kell megjegyezni, hogy nincs olyan forrás, amely a rácokat ne a szerbekkel azonosítaná.

– Dédapám vasutas volt, MÁV-alkalmazott. Szolgálatra hol ide, hol oda szólította. Német volt papírjai és kultúrája szerint, felesége is német. Az eredeti német családnév viszont háromféle írásmódban is előfordul, attól függően, hogy a születő gyermekeket a helyi jegyzők miként írták be. Nagypám öt gyereke közül kettő érzelmeiben, kultúrájában is német lett, kettőnek az életpályája számomra ismeretlen, az ötödik magyar feleség mellett magyarként élte le életét. Mi döntötte el az etnikai hovatartozást, az identitástudatot? Alighanem a feleségek hatása játszotta ebben a fő szerepet. Ha a feleség német volt – a következő generációból veszem a példát –, a mégannyira magyar férj is ment utána: kitelepedtek Németországba. Ezért mondom, hogy veszélyes a név után ítélni. A vegyes házasságokban a majdani identitás szempontjából fontosabbnak látom az anya szerepét, de még az iskoláé is erősebb lehet az apa hatásánál. Persze ott, ahol a környezet, az utca hatása nem egyértelmű és kizárólagos.

A telepítéssel – Otto Greffner szerint – a hécsi udvarnak két fő célja volt. Első helyen a térség gazdasági és társadalmi újjáépí-

tése szerepelt. Másodsorban a tartomány Ausztriához való politikai és kulturális csatlakoztatását említi a szerző.

Gazdasági és társadalmi újjáépítés – kikkel?

A kérdés lényeges. Minden gazdasági stratégia a természeti és emberi erőforrásokból indul ki, ennek ismeretében tervez. Tudni kell(ett volna) jó előre, mit rejt magában az altalaj, milyen gazdálkodásra a leginkább alkalmas az akkor még jórészt víz alatt álló, mocsaras terület. Csakhogy a térség fejlődését meghatározó módon befolyásoló hányászat csak 1790 után kezdődhetett el, amikor M. Hammer Steierdorf megtalálta Aninán az első köszénlelőhelyet. Ezt 1718-ban nyilván még nem tudhatták.

Újjáépítés helyett szólni lehet például gazdasági felvirágoztatásról. Ez azonban csak az általános célt jelöli meg, még pontosabban: az erre irányuló politikai akaratot nyilvánítja ki. A Greffner-féle témakezelés kapcsán a prezenteizmus jelenségére kell gondolni, amikor a szerző egy későbbi, valóban létező helyzetet vetít a múltba, amikor a korai állapotról az utóbbi ismeretében és alapján fogalmaz ítéletet.

Mit kellett (volna) ígérjen az udvar a telepéseknek ahhoz, hogy a vállalkozók körébe jobb szakembereket, sikeres gazdákat vonjon be? Főleg akkor, amikor az első telepések közül igen sokan estek betegség áldozatául, amikor még volt háború, villongások a helyi hatalmasságokkal, voltak szökések és kivégzések is. Nemhiába indult útjára a mondás: „Der erste hat den Tod, der zweite hat Not, der dritte erst hat Brot”, amit nem csupán az utódokra örökítettek, de valamikor egész Európában ismertek – jegyzi meg éppen Otto Greffner. Bellér Béla magyar változatban versként idézi: „Der sok embert megölt / vagy nyomorral gyötört, / míg termett ez a föld!”

A selyemhernyók számára telepített eperfák kivágását például halállal büntették. A tény egyébként jelzi a helyi közigazgatás erejét is, és azt, milyen keményen kellett büntetni, ha célt akartak érni. A mocsaras, homokos vidék felvirágoztatása sokkal inkább a központi akarat és módszer függvénye, mint az ide telepítettek hárminémű, a már itt lakókkal szembeni emberi-szakmai felsőbbrendűségének az eredménye.

1918. december 22-én – olvassuk Mikó Imre könyvében – „Kolozsvárra tódultak a magyarság kiküldöttei, és önrendelkező nemzetgyűlést rögtönöztek, válaszként a gyulafehérvári határozatokra, mintegy félszázzezernyi tömeg részvételével... A gyulafehérvári határozat és a kolozsvári ellengyűlés után az erdélyi németységnek is hallatnia kellett hangját, ha nem akart lemaradni a népek nagy versenyében. A legősibb magyarországi népcsoport, az erdélyi szászok a kiegyezés után mindig a kormányt támogatta, s így sikerült is átmentenie középkori kiváltságainak nagy részét. Kitűnő püspökük és történetírójuk, Teutsch Frigyes meg volt győződve a németység és magyarság egymásra utaltságáról, s már a háború alatt azt írta, hogy „ha Magyarország tönkremegy, mi is elpusztulunk s elvesz népünk és egyházunk; ha elszakítanak Magyarországtól, vége százados történelmünknek és jövőnknek... A román fegyverek lelki kényszerének hatása alatt és Maniu Gyula ígéretében hívva, aki becsületszavát adta, hogy Erdélyt a szövetséges hatalmak Romániának ígérték, 1919. január 8-án a szász népszervezet kibővített központi választmánya Medgyesen kimondotta az egyesülést Romániával. A többi német népcsoport csatlakozása nem következett be olyan hamar, mint gondolták. A román csapatoknak a Bánságha történt bevonulása után a svábok egy része a medgyesihez hasonló választmányi gyűlést tartott, és augusztus 14-én küldöttségileg megjelent Nagyszébenben a kormányzótanács előtt, kijelentve, hogy „miután a gyulafehérvári rezolúciókból azt vették ki, hogy egy szabad nép életét fogják élni, elismerik a Bánság Romániához csatlakozását.” (*Huszonkét év*)

1992 nyarán rendezték meg a szatmári svábok második nagy találkozóját. A térség román médiája heteken át olyan intenzitással foglalkozott a néhány ezer – mondjuk ötezer – embert érintő rendezvényel, hogy az önmagában is jelentéssel.

Hát még a szövegek!

A kezdettel egyet lehet és kell érteni: 1990-ben találkoztak először a svábok, amihez a *Szolidaritással a jövő felé* mottót választották. Érthető módon, hiszen évszázados együttélési

tapasztalat hírtokában vállalkoztak egyfajta láttelelet elkészítésére. A találkozó főrendezője, mozgatója és mindenese Helmut Berner, aki a hetvenes években telepedett ki Németországba, ahol megalakította a szatmári svábok egyesületét, amelynek elnöke.

Az első találkozóra jelentős németországi politikai jelenlétet sikerült biztosítani. Képviselette magát a német belügy – ott ugyanis a külföldi népcsoportok kérdése belügy –, a művelődési minisztérium, eljöttek megyei és helyi önkormányzatok vezetői, eljött a Baden-Baden tartományi tévé. A második találkozó iránt már kisebb volt a hivatalos érdeklődés, de anyagi támogatást német kormányzati szervek biztosítottak.

Íme, mi olvasható a *Gazeta de Nord-Vest* munkatársának az 1992-es rendezvényt beharangozó cikkében. „A reakciós magyarosítási politika, amelyet a magyar polgári körök folytattak a XIX. században és a XX. század elején, oda vezetett, hogy a szatmári svábok jó része elfelejtette anyanyelvét. Csak Erdélynek Romániával való 1918. december 1-jei egyesülése után állt meg a szatmári svábok elmagyarosodási folyamata. Ez az esemény mentette meg a szatmári svábokat az etnikai haláltól.” Érdekessége a dolognak az, hogy ez nem a cikkíró saját szövege: idézet az említett Helmut Berner könyvéből (*Krieg im Scherbenland*), amelyet névtelenül jelentetett meg Németországban a hetvenes években.

Ismerve azonban a hetvenes években Romániában erőre kapott kivándorlási igyekezetet, a később tömeges meneküléssé átalakult ösztönei programot, több mint szakmai elfogultság arról szövegelni, hogy ezt a népcsoportot a román kisebbségi politika mentette meg. Nem más ez, mint külpolitikai cégérfestés, amelyben a munkát vállaló valószínűleg nem jár rosszul...

Az ilyen háttérrel rendelkező főmindenes célja – hogy ne mondjuk: meghízása – nem más, mint a német érdekvédelmi szervezet leválasztása a romániai magyarok szövetségéről, a kialakult és a helyhatósági választásokon eredményesnek mutató együttműködés felszámolása. A sváb öntudat ébresztgetése és táplálása a román sajtó által akkor kap közvet-

len politikai felhangot, amikor a német fórum–magyar szövetség közötti együttműködés jellege és mikéntje kerül terítékre. Berner elnök – akinek a nevét az 1992-es törvényhozási választások előestéjén holmi szenátori székekkel kapcsolatosan is említették – nem köntörfalaz, sajtótájékoztatóján kifejti: „Jó néven venném, ha bizonyos körök felhagynának a magyarosítási politika folytatásával.”

„Ernst Moritz Arndt még a XIX. század első felében egy budapesti utazás alkalmával kijelentette: ... mivel ez a város olyan közel fekszik Németországhoz, és Béccsel meg a legközelebbi más helyekkel olyan szoros együttműködést alakított ki, csaknem teljesen elnémetesedett, és maga a viselkedése sem igazán magyaros. A legtöbb magyar beszél és a közember általában ért németül. Magyarországnak fővárosa ezért Arndt idején német benyomást keltett. Vegyük még ehhez a hánsági német településeket, a hácskai és a haranyai területeket – amelyek később alakultak ki –, és világossá válik, hogy itt hiányzik egy rendteremtő kéz, amely ezeket a német népi erőket egy erős tömbe fejleszti. Ez alkalommal is a Duna volt a német sors meghatározója, amelyen a németek a távoli Bán-ságha elkerültek.” (Hans Herrschaft: *Das Banat*)

Világos beszéd!

Josef Striegl, a Sváb Nemzeti Tanács első elnöke, 1918. november 20-án ezt írta a *Temesvarer Zeitung*ban: „Nevelés, szükségesség és célszerűség, saját elhatározás és külső nyomások okozták, hogy mi, németek, kiváltképpen pedig a mi sváb intelligenciánk nagyrésztben felszívódott a magyarságba. Sőt, némelyik közülük pápá is volt a pápánál, és büszke volt arra, hogy jobb magyarnak tartják, mint a törzsökös magyart. Ebben a tekintetben én is el akarom mondani a saját mea culpaimat. A világháború véres hullámaiból feltűnt wilsoni elvek azonban felvilágosítottak és megtanítottak bennünket arra, hogy a legkisebb nemzetnek is megvan a joga az élethez, ennek folytán mindenkinek, akinek keblében nem aludt ki min-

den érzés népe iránt, újra kell tájékozódnia, és ez új tájékozódás szerint magát németnek, svábnak kell vallania.”

Érdemes röviden a sváb nemzeti mozgalom egyik temesvári vezérét, dr. Franz Schmelzer ügyvédet is idézni, aki a *Schwabische Volkspresse*-ben 1919. április 2-án az alábbiakat írta a svábokról: „Lelkének jellegzetessége az anyaghoz való ragaszkodás. Hajlama van az anyagelvűséghez, anélkül hogy el lehetne vitatni tőle a fogékonyságot a magasabb eszmék iránt is. Az az érzésem, hogy a svábok a valóságban élnek és a kézzelfoghatóért; az idealizmus, mint minden ideológiai jelenség, náluk csak másodlagos valami... A sváb származású tisztviselő hajlamot mutat az asszimilálódásra, mert ezt karrierje így kívánja, a költő, az író, a festő, a zenész stb., akiktől az idealizmust elvitatni nem lehet, saját népükkel szemben egoisták: erőiket és tehetségüket idegen nemzet szolgálatába állítják személyi előnyökért.”

Érdekes és vitára ingerlő sorok. De ne menjünk bele, ugyanis a jó értelemben vett nacionalizmus szavai ezek. És a Bánságban nincs, nem volna miért oly nagyon szégyenkeznie a svábnak, németnek. A Monarchia magyar részében itt volt a legkisebb mértékű a németek elmagyarosodása.

Érdemes emlékeztetni arra, hogy itt alakult meg 1905-ben a Magyarországi Német Néppárt, a némettség első politikai – nem csupán érdekvédelmi – képviselője. És érdemes idézni fél évszázaddal korábbról azt a sváb petíciót is, amiről érdemtelenül kevés szó esik: a *Bogárosi Petíció*t, amely 1849. október 3-án jelent meg Johann Nowak szerzőségével. Tizenhárom hánsági sváb település kiáltványa ez, amelyben saját önkormányzatot, önrendelkezést kérnek a svábság részére. Később újabb huszonnégy település csatlakozott a hánsági németeknek ehhez az első politikai akaratmegnyilvánulásához.

A svábok a Temesközben a kiegyezés utáni magyarországi némettség többi közösségétől eltérő pályát futottak be. Erősebb német identitástudatuk egyik oka alighanem az, hogy másként érkeztek a térségbe – állami, pontosabban udvari telepítési program keretében.

És itt érdemes visszatérni Otto Greffner már idézett tételéhez, miszerint a telepítésekkel a hécsi udvarnak politikai céljai voltak. Ez igencsak valószínű, ha figyelembe vesszük a térség akkori helyzetét, a török veszélyt, azt, hogy török visszavágás esetén az akkori magyar katonai erő bizony halovány ellenállást tudott volna kifejteni. Bécs alighanem eljönni látta az időt, hogy a térséget politikai szempontból a saját érdekeinek alárendelten rendezze át. Az ilyen stratégiák ma sem szoktak nyilvánosságot kapni, hát még azokban az időkben. Tekintetjük-e tehát a nagy gondolkodó, Johann Gottfried Herder sokat idézett szövegét – „A magyarok... az ország lakosságának legcsekélyebb része... más népek közé beékelve, századok múltán talán már a nyelvüket is alig lehet felfedezni” – elszólásnak, politikai célok kikotyogásának? Úgy vélem: nem. Mégis több egy tudósi észrevételnél. Bécs politikai programja akkor alakult ki, amikor nagy gondolkodók is veszélyben látták a magyart: a népet és a kultúrát. Az udvar egy történelmi korszakhatáron önmaga számára kereste az optimumot. Ami akkor jórészt a magyar érdek ellenében fogalmazódott meg.

A lassan termékennyé váló vidéken a svábok úgy érezték, jogaik – sőt: előjogaik – vannak. És ezt tette kétségessé az 1778-as aktus, melynek során a Bánság koronatartományi jellege megszűnt, betagolták a magyar közigazgatás rendszerébe. Jelentkezett a magyar elem, amely korábban nem kapta meg a németek számára biztosított feltételeket. Újból számolni kellett a visszatérő magyar földesurakkal, még ha nem is léphettek fel azonnali igényekkel. Ez még nem fordította a magyarok ellen a svábokat, a 48-as forradalomban szinte kizárólag a szabadságharc oldalán álltak. De a kiegyezés hozta helyzetet már sokan nem akarták elfogadni, pontosabban az ország területén élő népek viszonyáról szóló 1868-as törvény XLIV. cikkelyét, miszerint: Magyarország „minden ajkú polgárai politikai értelemben csakis egy nemzetet, a magyar állam történelmi fogalmának megfelelő egységes és oszthatatlan magyar nemzetet képezik”.

Ma igencsak tudjuk, miért elfogadhatatlan e tétel.

Ha magyarosodásról szövelünk, nézzük általában a helyzetet.

A kép a németiség számára a legkedvezőtlenebb – az 1880 és 1910 között elmagyarosodott kb. egymillió emberből 400 ezer német volt. Főleg (nagy)városi és Pest környéki, ahol gyakorlatilag ez idő alatt tűnt el a német népelem. Keresni kell – még ma is – a magyaroztatást annak, miért csökkent a német nyelvű iskolák száma 1869 és 1890 között 25 százalékkal, ugyanis ezen időszakban a román és a szerb iskolák száma növekedett. Közrejátszhatott ebben mindenképpen, hogy a nem magyarok közül a németek beszéltek a legnagyobb mértékben magyarul – közel negyven százalék; a románok pedig a legkevésbé – nem egészen tizenhárom százalék.

Fontos különbségek ezek.

Ignotus Pál írja:

„Érdemes volna mozaikba szedni, hogy az utóbbi tíz évben mi mindenre mondták – s nem utolsó emberek, s a magyarságnak mindenképpen méltó és tökéletes műveltségű képviselői –, hogy nem magyar. Nem magyar Budapest. Nem magyar a pesti nyelv. Nem magyar a közigazgatás államosítása. Nem magyar a mezőgazdasági munkások szervezkedése. Nem magyar a mozgóké. Nem magyar a szecesszió és a szimbolizmus. Nem magyar a felekezetek kihagyása az oktatásból. Nem magyar a gúnyolódás. Nem magyar a türelmesebb szerelmi erkölcs. Nem magyar az általános választójog. S főképp nem magyar az, akit nem holdogítanak a mi állapotaink.”

A svábok ébredő magyarellenességének megvan a magyarozata.

A háborúk közötti időszak reális, józan megítélésének ehhez, azt hinnénk, nem sok köze lehet. S mégis úgy tűnik, van összefüggés. Mi mindentől tekintenek el a németiség helyzetét értékelők, arra példák sora hozható fel.

Példák korabeli lapokból.

Georg Kraft dedrádszéplaki (Maros megye) tanító ellen 1939-ben eljárást indítottak, mert a június 8-i országos ünnepség alkalmával kitette a szász felekezeti iskolára a szász zászlót. Évszázadokon át így tehettek elődei, soha nem lett belőle

peres ügy. A szokásjog értelmében történő megnyilvánulás ellen a nemzeti érzés megsértése címén indított eljárást az ügyész.

A nagyszeheni szász evangélikus egyházközség hírói úton támadta meg az 1935. évi április 1. törvény egyik szakaszát, amely jelentékeny többletadót ró ki azokra a vállalatokra, amelyek hivatalos könyveiket nem az állam nyelvén vezetik. Az egyház szerint alkotmányellenes törvény elleni headványt a semmitőszék letárgyalta és elutasította.

Az 1933-as *Anuarul învățământului primar* (Az elemi oktatás évkönyve) szerint abban az évben Romániában 67 német tannyelvű iskola működött, az összes iskolák 1,56 százaléka. A németek akkori – népszámlálás szerinti – aránya a lakosságban 4,1 százalék, vagyis az iskolák száma, az adatok összevetéséből adódóan, háromszor kevesebb. A csernovici német egyetemet 1918 után éppúgy megszüntették, miként a kolozsvári magyart. Érdemes viszont figyelni arra, hogy a „kultúrzonák” felállítására vonatkozó törvény nem érinti a németek által többségben lakott területeket.

„Dr. Hans Hedrich, a romániai német népközösség egyik meghatalmazott vezetője, kihallgatáson jelent meg Armand Călinescu miniszterelnöknél, és eléje terjesztette a német kisebbség sürgős kívánságait. A miniszterelnök közölte Hedrich doktorral, hogy a közoktatási miniszterrel egyetértésben megengedték Besszaráhiában a német nyelvű magániskolák létesítését... A német evangélikus egyház tulajdonát képező valamennyi iskolai célt szolgáló épületet visszaadják...” (*Magyar Kisebbség*, 1939. szeptember 16.). Tehát csak magánoktatást engedélyeztek, s ígérték az elvett ingatlanok visszaadását.

Immár örökre kérdés marad, hogy megholdogult nagyanyám – róla-rólam van szó – cipszer szülei miért jöttek el a Felvidékről, s miért éppen Békésen váltottak ki kalaposipart. A békési családban magyarul beszéltek, nincs, aki megmondhatná, a név alakján túl megnyilvánult-e még valamiben a másság. Volt-e valakiben másságtudat. Az erős, de tételesen soha meg

nem fogalmazott édesanyai üzenet szerint a családban mindenki magyarnak tekintette magát. Minek beszélni a nyilvánvalóról.

Temesvárivá válásom és az itteni – nyomaiban még meglévő – etnikai sokszínűség hatására teszem fel utólag a kérdést, amit ott és akkor, a békési temetőben – érthető, mégis némileg meglepő módon – nem tettem fel: mit jelent az egyik nyelv és kultúra köréből a másikba átlépni?

Tekinthesem-e magam részben németnek? Ugyanakkor: tekinthesem-e magam „echt” magyarnak? A kultúra, a neveltetés okán van erre válasz. Ha szellemi örökségben gondolkodunk, Kirneréknek csak német nevét tudom, és azt, hogy magyar-ként éltek le életüket.

1990-ben a papíron kimutatható 25 százalékos német eredet és némi német kultúra jó esélyt jelentett a németországi kitelepedéshez, a német állampolgárság megszerzéséhez. A diktatúra végnapjaiban megtapasztalhattuk, hányan és hogyan keresték és választották az embertelenségből való menekvés módjaként az etnikai kiskaput. Érdemessé vált németnek lenni. Ez 1990 után is alig változott, csak a politikai-gazdasági hajtóerők sorrendje alakult át gazdasági-politikaivá.

Feleségem egyik gyermekkori barátjánője temesvári német lány volt, magyarul már nem tudott. Ilyenek is voltak. A háromnyelvűség egyre ritkább. Adriana évente egyszer-kétszer murit rendezett, ahol igencsak egyedül éreztem magam. A gimnáziumban szerzett német tudomásom vajmi keveset ért a svábhál kevert német fordulataival szemben. Aztán a társaság szétszéledt. Az akkori, mintegy kéttucatnyi, közös korosztályhoz tartozó emberből csak mi maradtunk Temesváron. Az utolsó családok már a '89-es fordulat után mentek el. Aki csak tud, megy. Németnek lenni – esély. Esély a szabadulásra.

Maholnap már nincs, aki mehetne.

Illetve van látszatházasság, van sokadszor megújított ideiglenes munkavállalás, zöldhatáron való átkelés. Pszichózis van. Őseink Amerikából némi pénzmaggal, tapasztalattal – hazatértek. Mentek, hogy jöhessenek.

A mai mozgás ellenkező irányú. Eddig.